

Vincenc Rajšp

REFORMACIJA NA SLOVENSKEM

Slovenski prostor je bil v času reformacije pretežno v okviru države Svetega rimskega cesarstva. Zunaj Svetega rimskega cesarstva so bila obmorska mesta Piran, Izola in Koper, ki so bila vključena v Beneško republiko in kjer se reformacija ni uveljavila. Koprski škof Peter Pavel Vergerij (1498–1565; škof 1536), ki je prestopil v protestantizem, je Koper zapustil. Beneški republiko je pripadalo tudi ozemlje Beneških Slovencev, Prekmurje pa je bilo del države Ogrske.

V slovenskem jezikovnem prostoru je reformacija potekala v okviru reformacijskega gibanja države (Sveto rimsko cesarstvo) in notranjeavstrijskih dežel, ki so imele skupnega deželnega kneza, tj. Štajerske, Koroške in Kranjske, medtem ko se v deželi Goriški ni globlje prijela. V teh deželah se je tako kot v večini drugih nemških dežel uveljavila reformacija augsburške smeri. Vendar reformacija v notranjeavstrijskih deželah ni prevladala, temveč je obstajala ob katoliški Cerkvi. Reformacijo so podpirali deželni stanovi, medtem ko je deželni knez ostal zvest katoliški tradiciji. Reformacija se je utrjevala in organizacijsko razvijala v času nadvojvode, kasnejšega kralja in cesarja Ferdinanda I. (1521–1564) in njegovega sina nadvojvode Karla II. (1564–1590). Čeprav je bil Ferdinand zagovornik cerkvenih reform in je bil pripravljen na kompromis s protestanti glede obhajila in celibata, pa je odločno nasprotoval reformaciji, ki bi se organizirala zunaj katoliške Cerkve. Prav tako ji je nasprotoval tudi nadvojvoda Karel. Dinamika tega nasprotovanja je bila sicer različna, vendar ni nove vere za vse podložnike nikdar dovolil. Tako sta sočasno potekali reformacija in protireformacija, ki je dokončno prevladala v času nadvojvode Ferdinanda III. (1590 nadvojvoda, 1619

cesar Ferdinand II.), ko je temu nadvojvodi uspelo v celoti uresničiti določilo augsburškega verskega miru »cuius regio eius religio«.

Za augsburško veroizpoved se je odločil in jo v domovini označeval prvi in glavni slovenski reformator Primož Trubar. Oblastnikom v Ljubljani je 17. junija 1562 pisal: »In ko je Vsemogočni po posebnem milostnem načrtu tako odločil in dopustil, da naj na željo vaših milosti in gospostev spet v tej moji domovini in tukaj v Ljubljani sveto božjo besedo v pravem katoliškem, splošno krščanskem razumevanju po vsebini in moči augsburške veroizpovedi označujem in svete zakramente, ki jih je postavil sam božji Sin, delim in dajem [...].«¹ Tudi s prevodom augsburške veroizpovedi, ki ji je dodal nekatere dele württemberske in saške v delu *Articuli oli deili te prave, stare vere kerszhanske* leta 1562, je poudaril, da je prevedel v slovenščino augsburško veroizpoved, v nemškem predgovoru poimenovano »die Augsburgische Confession«,² v slovenskem predgovoru pa »Augustana confessio«³, in s tem utrdil to smer reformacije. Za augsburško veroizpoved v notranjeavstrijskih deželah se je Trubar odločno zavzel tudi leta 1579, ko je prevzel nalogo, da organizira podpis *Formule concordiae* v teh deželah, kar mu je zaradi obotavljanja deželnih oblasti na Koroškem uspelo šele leta 1582.⁴

- 1 Jože Rajhman, *Pisma Primoža Trubarja*, Ljubljana 1986, 117.
- 2 »... auch die Augspurgische Confession in die windische Sprach hab gebracht...« Primus Truber (skusi Primosha Truberia), *Articuli oli deili te prave stare vere kerszhanske, ... / Drey Christliche Confessionen, ... Tübingen (V Tibingi) 1562*: Oskar SAKRAUSKY, *Primus Truber Deutsche Vorreden zum slowenischen und kroatischen Reformationswerk*. Wien 1989, 161.
- 3 *Articuli oli deili, Predgvvor zhes articule te vere kerszhanske*: »Inu de vi, mui Slouenci, tudi koker drugi ludi, prou inu sgrunta bote veidili inu drugim risnizhnu mogli poueidati, Kakouo Vero, kakoue Articule oli Shtuke vti Veri, ty odspreda imenouani Krali, Vyudi, Deshele, Meista inu My, imamo inu dershimo. Obtu inu sa tiga volo sem iest lete Buquice, kir se imenuio AVGVSTANA CONFESSIO, TV IE, TA VERA INV ARTICVLI, KIR SO TY ENI NEMBSKI VYVDI INV MEISTA VTIM AVSHPURGI, PRED CESSARIEM INV PRED VSEM RAYHOM, SVVSTI INV SPISMOM, OZHITV SPOSNALI. Is Latinskiga inu Nembshkiga Iesyka, vta nash Crainskis sueistu preobernil inu istomazhil.« (Str. 22.)
- 4 Mirko Rupel, Primož Trubar in *Formula concordiae*. V: *Drugi Trubarjev zbornik*, Ljubljana 1952, 65; Jože Rajhman, *Pisma Primoža Trubarja*: pismo deželnemu glavarju, oskrbniku in odbornikom kranjskim 20. decembra 1579, 254; pismo kranjskim odbornikom 1. septembra 1580, 263; pismo deželnemu oskrbniku in odbornikom štajerskim 16. novembra 1582, 277.

Vodilno vlogo v reformacijskem gibanju v deželah s slovenskim prebivalstvom so prevzele deželne oblasti, ki so videle zakonsko podlago za to v privilegijih deželnega plemstva, uresničevali pa so jo deželni stanovni v deželnih zborih.⁵ Plemstvo je želelo pravico določanja vere v deželi povezati s pravico samouprave in jo spraviti v pristojnost deželnega zbora.

Ko govorimo o slovenski reformaciji, gre v prvi vrsti za jezikovni vidik, za »Cerkev slovenskega jezika«, kakor jo Trubar večkrat imenuje in jo neposredno nagovarja s pomembnimi besedami »TEI PRAVI CERQVI Boshy tiga Slouenskiga Iesika« v prevodu evangelija po Mateju.⁶ Ta Cerkev pa se je v celoti izoblikovala le v okviru dežele Kranjske, kjer so jo kot takšno sprejeli tudi deželni stanovni. Zunaj meja Kranjske je bilo slovensko bogoslužje še na obmejnih področjih Štajerske, sicer pa je tam prevladovala nemščina. Na Koroškem so izpričane slovenske pridige v cerkvi sv. Duha v Celovcu,⁷ v okolici Beljaka pa je deloval Janez Laban kot slovenski in nemški pridigar. Na podeželju so bile razširjene tudi slovenske protestantske knjige; ohranile so se v vasi Zagoriče.⁸ Organiziranosti protestantske cerkve po deželah na Kranjskem, Koroškem in Štajerskem se je dobro zavedal tudi Trubar, ko je v zgoraj navedenem pismu kranjskim oblastnikom izrazil svoje mnenje: »[...] potrebno bi bilo in dobro, da smo glede cerkvenega reda in nauka enotni z najbližjima sosednima cerkvama,

- 5 Sergij Vilfan, Pravni položaj kranjskih deželnih stanov in njegov vpliv na reformacijo. V: Družbena in kulturna podoba slovenske reformacije. Ljubljana 1986, 13.
- 6 »... vnd den Windischen Kirchen ...« Anton DALMATIN i Stipan ISTRJAN, Artikuli oli deili. / Confessio oder Bekanntnuß ...Tübingen 1562 (v glagolici), v: Oskar Sakrausky, Primus Truber, Vorrede, 176. France KIDRIČ, Die protestantische Kirchenordnung der Slowenen in XVI. Jahrhundert. Heidelberg 1919, 42: »Tei prauī Cerqui Boshy tiga Slouenskiga Iesika ...« Tako v: Primus Truber, Ta evangeli svetiga Matevsha, Tübingen 1555 fol. A2a.
- 7 Slovenski predikant Gregor Fašank je bil slovenski pridigar v Celovcu in tudi izpraševalec za slovenske predikante na Koroškem. Oskar Sakrausky, Geschichte einer protestantischen Gemeinde im gemischtsprachigen Südkärnten. Klagenfurt 1960, 17; Dr. Josip GRUDEN, Zgodovina slovenskega naroda, Celovec 1910–1916, 708.
- 8 Karl W. Schwarz, Agoritschach/Zagoriče – eine evangelische Gemeinde im gemischtsprachigen Südkärnten. Carinthia I, 2008, 333–353.

koroško in štajersko, in pridigarji.«⁹ Tudi baronu Ungnadu piše 8. julija 1563 o kranjski Cerkvi: »Naša kranjska cerkev in jaz ne pričakujemo nič dobrega od laškega škofa [pičenski škof Daniel Barbo].«¹⁰

Neizbrisen pečat slovenski reformaciji je dal Primož Trubar (1508–1586).¹¹ Rojen je bil na Rašici na gospostvu grofov Auerpergov, šolal se je na Reki, v Salzburgu, eno leto na univerzi na Dunaju, izobraževal pa se je še pri škofu Petru Bonomu v Trstu. Sedemnajst let je deloval kot katoliški duhovnik v službi škofa Petra Bonoma in ljubljanskih škofov Kristofa Ravbarja in Franca Kacijanarja (1536–1543). Za ta čas vemo, da je bil uspešen gospodar, saj je gradil ali obnavljal stavbe in povsod poravnal davčne zaostanke. Kot priča sam, je v svojih pridigah nasprotoval običajnim oblikam ljudskih pobožnosti, predvsem veri v prikazovanja, največkrat Marije, zidanju novih cerkva na takih mestih in romanjem.¹² Kljub temu je dosegel leta 1542 v Ljubljani mesto kanonika. Leta 1547, ko sta mu grozila zaslišanje in proces pred ljubljanskim škofom Urbanom Textorjem, umaknil v Nemčijo v mesto Nürnberg in nato v Rothenburg nad Taubero, kjer je dobil mesto pridigarja. Odtlej je deloval kot pridigar augsbuške veroizpovedi, ki ji je ostal zvest do smrti, in to kljub izraženim simpatijam do švicarske reformacije. Vse življenje pa je kljub odsotnosti ostal osrednja osebnost reformacije v svoji deželi. Za reformacijsko delo je uporabil takrat najsodobnejši medij – tiskano knjigo. V letih 1550–1562 je napisal in izdal prvih štirinajst slovenskih knjig.

Primož Trubar je tudi začetnik protestantske cerkvene organizacije na Kranjskem. Deželni stanovi so ga leta 1560 poklicali kot prvega

9 Jože Rajhman, Pisma Primoža Trubarja, 117; »Vnd es war vonnoten vnd guet, das wier vnns so wol mit der khirchen ordnung alls mit der lehr mit den nechsten genachpauerten charnerischen vnd steyrerischen euangelischen khirchen vnd predicantenn verglichenn«, 115.

10 Jože Rajhman, Pisma Primoža Trubarja, 154.

11 Mirko Rupel, Primož Trubar – življenje in delo. Ljubljana 1962; Zvone ŠTRUBELJ, Pogum besede. Primož Trubar, 500 LET : 1508–2008, Celovec-Ljubljana-Gorica 2009.

12 Oskar Sakrausky, Primus Truber deutsche Vorreden: Primož Trubar, Prvi del novoga testamta ... (v glagolici), nemški predgovor, 239.

superintendenta v službo, ki jo je opravljal do leta 1565, ko ga je zaradi izdaje *Cerkovne ordninge* deželni knez Karel izgnal iz dežele. Samostojna cerkvena organizacija na Kranjskem s slovensko in nemško Cerkvijo je sicer obstajala še naprej, vendar je leta 1578 prišla v okvir enotne organizacije protestantske cerkve v Notranji Avstriji s sedežem v Gradcu in z enotnim verskim redom Davida Chyträusa.

Upravopolitične razmere in cerkvena uprava

Značilnost slovenskega ozemlja ob koncu srednjega veka je upravna razdrobljenost, tj. delitev kompetenc na političnem področju med deželnim knezom, deželami in zemljiškimi gospodi. Upravna raznolikost in razdrobljenost je bila tudi na cerkvenem področju z različnimi nosilci cerkvenoupravnih kompetenc, kar je imelo velik vpliv na verske razmere ter na razvoj reformacije.

Nosilci najvišjih oblastnih funkcij so imeli največkrat sedež zunaj slovenskega teritorija. Deželni knez za dežele Štajersko, Kranjsko, Goriško, Koroško in mesto Trst se je kot kralj ali cesar gibal po vsej državi, šele po letu 1564 je stalno bival v Gradcu. Tudi najpomembnejši cerkveni dostojanstveniki so bivali daleč od slovenskih dežel: salzburški nadškof v Salzburgu, oglejski patriarh v Vidmu, kjer ni bila glavna ovira geografska oddaljenost, temveč državna meja med Beneško republiko in cesarstvom. Na Kranjskem pa sta bila v cerkvenoupravnem oziru pomembna še škofa: briksenški kot lastnik gospostva Bled in freisinški kot lastnik loškega gospostva in mestni gospod Škofje Loke, ki se glede verskih zadev nista držala politike kranjskih deželnih stanov.¹³ Za cerkveno in versko življenje pa so bili pomembni tudi samostani, nad katerimi škofje niso imeli neposrednega nadzora.

V cerkvenem oziru je ozemlje južno od Drave spadalo v okvir oglejskega patriarhata, ozemlje severno od Drave pa pod salzburško nadškofijo. V Notranji Avstriji so sicer še obstajale štiri manjše škofije: Lavant, Krka (Gurk), Seckau in Pićan v Istri, vendar je njihovim

13 Pavle Blaznik, *Reformacija in protireformacija na tleh loškega gospostva*. V: *Loški razgledi IX*, 1962, 80.

škofom večkrat dajala večji ugled služba pri vladarju kakor sama škofija. Tako na primer ljubljanskemu škofu Krištofu Ravbarju (škof 1488–1536), ni moglo ostajati veliko časa za ljubljansko škofijo, saj je upravljal še sekavsko, bil administrator samostana v Admontu, bil pa je tudi še cesarjev diplomat, vojskovodja in je opravljal različne politične funkcije, med drugim funkcijo kranjskega deželnega glavarja.

Sedež oglejskega patriarhata je bil v drugi državi – Beneški republiki in vstop patriarhom na avstrijsko ozemlje ni bil mogoč. Cerkveno oblast so izvajali v njihovem imenu arhidiakoni.

Velikokrat pa tudi niso bile razjasnjene kompetence med cerkvenimi oblastmi in svetnimi vladarji na verskem področju. Do nesoglasij je prihajalo na primer glede nadzora verske prakse ali vizitacij. To se je pokazalo tudi v slovenskem prostoru ob vizitaciji na Štajerskem leta 1528, ki jo je organiziral nadvojvoda Ferdinand in je šele tik pred začetkom dovolil škofom, da so imenovali tudi svoje komisarje, ki pa so bili podrejeni Ferdinandovim.¹⁴ Kasneje je to pojasnjeval, češ da je takojšnjo akcijo zahtevala »das starke zunehmen der erschrecklichen secten der widertäuffer« in da ni bilo mogoče »noch lange auf das ‚anlangen der ordinarien‘ zu warten, welches numer zu speet khomen were«. ¹⁵ Z vizitacijo pa se prav tako niso strinjali deželani (die Landschaft) na Štajerskem; deželni glavar Dietrichstein je v njihovem imenu vizitacijo označil kot napad na njihove svoboščine.¹⁶

Vizitacija, ki jo je v letih 1544/45 prav tako organiziral Ferdinand, zdaj že kralj, je imela prav tako razgibano zgodovino pogajanj s papežem, predno je bila izpeljana po Ferdinandovi zamisli. Nadvojvoda je želel odpraviti nepravilnosti, kot jih je sam videl: sprijeno življenje in grde razvade opatov v številnih samostanih v njegovih deželah, kjer so maloštevilni menihi porabili preveč prihodkov,¹⁷ vendar papež v Ferdinandovem načrtu ni videl primernega načina za

14 Anton Albrecher, *Die Landesfürstliche Visitation und Inquisition von 1528 in der Steiermark*. Graz 1997, 60.

15 Albrecher, 60.

16 Albrecher, 67.

17 Rudolf K. Höfer, *Die Landesfürstliche Visitation der Pfarren und Klöster in der Steiermark in den Jahren 1544/1545*. Herausgegeben von der Historischen Landeskommision für Steiermark XIV. Band, Graz 1992, 67.

odpravo nepravilnosti. V Ferdinandovih načrtih je videl nevarnost, da Cerkev izgubi svobodo ter da svetni nadzor nad Cerkvijo ne bo pripomogel k večjemu številu duhovnih poklicev v redovih in k izboljšanju vernosti, temveč da bo ta kvečjemu le še upadala,¹⁸ izrazil pa je tudi bojazen, da kralj samostanskih prihodkov ne bo uporabljal za njihovo vzdrževanje, tako da bo za samostane še slabše kot pod opati in da bo prišlo namesto do obnove do polnega propada.¹⁹ Leta 1562 je cesar Ferdinand ponovno ukazal vizitacijo vseh moških in ženskih samostanov na Štajerskem, Koroškem, Kranjskem in Goriškem.²⁰

Tako kot je Ferdinand uspel z vizitacijami, je njemu in njegovim naslednikom v naslednjih desetletjih 16. stoletja uspelo, da so si zagotovili zadnjo besedo v verskih zadevah. Čeprav niso uspeli zaježiti reformacijskih idej, so imeli dovolj priložnosti za razsojanje v sporih ne le med protestantsko in katoliško stranjo, temveč tudi na protestantski strani, ko je šlo za spore med predikanti in plemiči. Svojo voljo pa je znal uveljaviti tudi v katoliški Cerkvi, ko je na primer naletel na odpor pri samostanih, katerih posest je želel nameniti novemu jezuitskemu redu.

Čas reformacije (ok. 1525–1600) je tudi v slovenskem prostoru zaznamovan z globoko družbeno krizo ter s krizo cerkve in duhovništva.²¹ Vzroki zanjo so podobni kot drugod v Svetem rimskem cesarstvu, dodatno pa so jo poglobljali še turški vpadi, ki so ustvarjali strah med prebivalstvom ter povzročali razdejanje in materialno škodo, veliko ljudi pa je bilo odpeljanih. Obramba je zahtevala tudi velika finančna sredstva, ki so prizadela podložnike. Pri zagotavljanju sredstev za obrambo pred Turki je deželni knez posegal tudi po

18 Höfer, 69.

19 Höfer, 70.

20 Jože Mlinarič, *Kostanjeviška opatija 1234–1786*. Ljubljana 1987, 255.

21 Primož Simoniti, *O dostojanstvu duhovništva – govor jezuita Sulenija Columne na sinodi škofijske duhovščine v Ljubljani leta 1556* (M. Guihelmi Sulenii Columnae de dignitate Sacerdotii oratio, olim in Carniola apud Reverendissimum dominum Urbanum Labacensem episcopum comitiis sacerdotalibus habita. Vienne Austriae excudebat Raphael Hofhalter anno M. D. LX.), V: *Liturgia theologia prima*. Zbornik ob 80-letnici profesorja Marjana Smolika (ed. Rafko Valenčič u.a.), Ljubljana 2008.

cerkveni posesti. Leta 1526 je pobral cerkvene dragocenosti,²² nato je terjal odprodajo četrtnine samostanske zemlje in 1543 še posojila od samostanov (Jurklošter in Žiče 600 goldinarjev, dominikanci na Ptuj in v Novem Kloštru po 200 goldinarjev, ptujski minoriti 100 goldinarjev, studeniške dominikanke 200 goldinarjev, marenberške dominikanke 100 goldinarjev). Podobne zahteve so se vrstile tudi kasneje.²³ Posledica je bila splošno zadolževanje tako far kot tudi samostanov, kar je imelo za Cerkev nadaljnje negativne posledice. Zanimanje za redovništvo je upadalo in število redovnikov v samostanih se je izredno zmanjšalo, včasih le na nekaj članov. Župniki v zadolženih farah so pogosto postavljali gospodarske zadeve pred duhovne, kar je pravzaprav ustrezalo deželni in deželnemu knezu. Gospodarska in družbena kriza pa sta kulminirali tudi v kmečkem uporuh leta 1573.²⁴

Beseda reformacija je imela v tem času veliko širši pomen kot le verskega, kajti tesno je bila povezana z reformacijo urbarjev, predvsem na deželno knežjih posestvih, ki so bili povezani z dajatvami.²⁵

Reformacijske ideje in velik interes za verske zadeve opažamo v slovenskem prostoru od dvajsetih let 16. stoletja dalje. Dotaknile so se vseh družbenih plasti, predstave pa so bile pri vsaki drugačne.²⁶ Deželni knez je želel preprečiti vdor reformacijskih – Luthrovih idej, ostro pa se je usmeril tudi proti prekrščevalcem. Deželno plemstvo je nasprotovalo ljudskim pobožnostim, konkretno romanjem in zidanju novih cerkva na mestih, kjer naj bi se prikazovala Marija, kar je bilo tudi v skladu z novo protestantsko miselnostjo. Vendar tudi znotraj katoliške Cerkve ni bilo enotnosti. Kljub nasprotovanju

22 Anton Koblar, *Kranjske cerkvene dragocenosti*. Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko V, 1895, 24–25.

23 Jože Mlinarič, *Marenberški dominikanski samostan, 1251–1782*, Celje 1977, 103.

24 Bogo Grafenauer, *Boj za staro pravdo v 15. in 16. stoletju na Slovenskem*. Slovenski kmečki upor 1515 in hrvaško-slovenski kmečki upor 1572/73 s posebnim ozirom na razvoj programa slovenskih puntarjev med 1473 in 1573. Ljubljana 1974.

25 *Gospodarska in družbena zgodovina II*. Ljubljana 1980, 204.

26 Vincenc Rajšp, *Die Ausbreitung des Protestantismus unter den sozialen Schichten in Krain*. V: Primus Truber und seine Zeit, München 1995, 113.

svetnih in cerkvenih oblasti so se ljudska verska gibanja krepila in dosegla vrhunec ob koncu 16. stoletja v gibanju skakačev in štiftarjev na Štajerskem.²⁷

Kljub tem gibanjem je tudi v slovenskem prostoru zapustila nezbrisani pečat reformacija Luthrove smeri. Njeno širjenje je deželni knez notranjeavstrijskih dežel Ferdinand (češki in ogrski kralj) od vsega začetka preprečeval kot »krivoversko«, prav tako kot gibanje prekrščevalcev. Leta 1527 je prispelo na Kranjsko 160 izvodov mandata proti »krivovercem«.²⁸ Z vizitacijami je Ferdinand pokazal, da je želel verske in cerkvene zadeve trdno obdržati v svojih rokah in izpeljati cerkvene reforme tako, kot jih je sam pojmoval. Za to pa ni imel politične in dejanske moči, saj so se, kot je razvidno iz vizitacijskega poročila za Štajersko leta 1528, reformacijske ideje iz osrednjega nemškega prostora s knjigami širile tudi v slovenskem prostoru. Reformacijske knjige so našli pri mestnem sodniku ter trgovcu iz Innsbrucka v Mariboru in pri župniku v Limbušu. Knjige je komisija sežgala.²⁹ Lutrovske knjige so našli tudi v Radgoni, med njimi Urbanusa Regiusa, sicer pa izrecnega »krivoverstva« razen v Slovenj Gradcu, kjer je deloval Hans Haas, ki je bil v Gradcu obsojen na smrt zaradi povzročanja upora, niso našli. Meščani so se zavzeli za njegovo pomilostitev.³⁰ Sicer pa komisija na Spodnjem Štajerskem ni odkrila krivoverstva niti v kartuzijanskem samostanu Žiče, kjer so leta 1527 obtoževali luteranstva tamkajšnjega priorja.³¹

Med pristaši reformacijskih idej Luthrove smeri iz nemških dežel in tudi švicarskih reformatorjev je pri širjenju teh idej pomembno sodelovala katoliška duhovščina, iz njenih krogov tudi dva škofa: tržaški škof Peter Bonomo (1458–1546), ki je bil najprej v cesarski

27 Josef Till, *Stifter und Springer. Beiträge zur Geschichte einer religiösen Bewegung im 16. u. 17. Jh. im slowen. Raum Innerösterreichs*. Theol. Diss. Univ. Graz 1977.

28 Igor Grdina, *Reformationsströme im slowenischen Raum im 16. Jahrhundert*, v: Jože Krašovec/Majda Merše/Hans Rothe (Hg.), *Kommentarband zur Bibelübersetzung von Primož Trubar und Jurij Dalmatin (Biblia Slavica IV: Südslawische Bibeln 3/2)*, Paderborn u.a. 2006, 9–21, 11.

29 Albrecher, 327.

30 Winkelmann, JGPÖ 54, 1933, 101.

31 Franc Kovačič, *Zgodovina lavantinske škofije*, Maribor 1928, 254.

službi, od leta 1523 pa je bil škof v Trstu; drugi pa je bil Peter Pavel Vergerij ml. (1498–1565), ki je bil leta 1536 imenovan za koprskega škofa. Koper je bil takrat v sosednji državi – Beneški republiki. Oba škofa sta posredno, prek Primoža Trubarja, zelo pomembna za slovensko reformacijo Luthrove smeri: škof Bonomo kot Trubarjev vzgojitelj, podpornik v času študija, sprejel pa ga je tudi v službo kot župnika v Laškem, medtem ko je Vergerij Trubarja v času, ko se je odločil za protestantizem in prišel v službo k württemberskemu knezu, vzpodbujal k prevajanju *Svetega pisma* v slovenščino in hrvaščino. Med pristaši reformacijskih idej pa so bili tudi drugi, na primer ljubljanski škof Krištof Ravbar (1476–1536), ki je doktoriral iz prava v Padovi in bil nosilec številnih cerkvenih služb, npr. administrator sekavske škofije in administrator admontske opatije. Opravljal je še številne druge funkcije: vojaške, predvsem v vojnah proti Benetkam, ter diplomatske, ko je zastopal Kranjsko na državnem zboru v Augsburgu 1530. V verskih zadevah je podpiral Ferdinandovo politiko, vendar naj bi, o tem poroča tudi Trubar, prejel na smrtni postelji obhajilo pod obema podobama, kar naj bi bilo v reformacijskem duhu.³² Tako so že v času tega škofa in v času njegovega naslednika Franca Kacijanarja med ljubljanskimi kanoniki bile navzoče reformacijske ideje. Trubar piše v pismu škofu Seebachu leta 1561: »Ko sem pred leti s posredovanjem gospoda Kacijanarja, nekdanjega ljubljanskega škofa slavnega spomina, in tukajšnjega kapitlja bil poklican semkaj v pridigarsko službo in postal kanonik, sem božjo besedo prav nič drugače kakor zdaj pridigal v pravem navadnem krščanskem smislu.«³³ Ostreje je proti tem idejam nastopil škof Urban Textor (škof 1544–1548), ki je po nalogu kralja Ferdinanda uvedel preiskavo proti kanonikom ljubljanskega kapitlja (Mertliz, Wiener, Dragolic), medtem ko se je Trubar umaknil. Kot je pisal Trubar württemberskemu nadvojvodi Krištofu leta 1560, se je umaknil, ker ga je takratni ljubljanski škof leta 1547 naznanil pri cesarju, češ »da sem in pridigujem lutrsko«.³⁴

32 Rupel, Primus Truber, 45.

33 Jože Rajhman, Pisma Primoža Trubarja, pismo škofu Seebachu 8. 7. 1561, 87.

34 Jože Rajhman, Pisma Primoža Trubarja, pismo nadvojvodi Krištofu württemberskemu, Stuttgart 13. julija 1560, 65.

Z reformacijskimi idejami se je Primož Trubar seznanil pri tržaškem škofu Bonomu, kjer se je srečal z učenjem Erazma Rotterdamskega, kasneje pa tudi s spisi Calvina in drugih reformatorjev. Razširilo se je tudi obhajilo pod obema podobama. In kot nam kažejo prva zaslišanja, so bili duhovniki tisti, ki so bili osumljeni »krivo-verstva«. Številni duhovniki so se pozneje tudi formalno pridružili protestantski Cerkvi, za mnoge pa ni bilo jasno, kateri Cerkvi so dejansko pripadali.

Tako imamo predvsem pri duhovnikih poročila, da so bili evangeličanskega prepričanja, vendar nimamo podatkov, po katerih bi lahko resnično sklepali o njihovi pripadnosti cerkveni organizaciji. Tako so na primer leta 1583 klicali mariborskega župnika zaradi verskih zadev k škofu v Gradec, vendar ga je mariborski mestni svet, ki je veljal za protestantskega, branil pred škofom in nadvojvodo kot dobrega katoliškega duhovnika. Merodajno ni bilo niti nespoštovanje celibata, saj so si številni duhovniki ustvarili družino, ne da bi uradno zapustili katoliško Cerkev, odpravi obveznega celibata pa je bil naklonjen tudi cesar Ferdinand. Tudi pri bogoslužju ni bilo vedno jasne meje, saj je na primer organist v Mariboru leta 1576 na advent pel po pridigi s svojimi učenci protestantsko pesem *Aus tiefer Not schrei ich zu Dir*. Prave jasnosti ni ustvaril niti papeški breve, ki ga je 15. aprila 1564 izposloval cesar Ferdinand in je dovoljeval za laike obhajilo pod obema podobama, če je to preprečilo izstop iz katoliške Cerkve.³⁵

Reformacijo so sprejemali predvsem plemiči in meščani, medtem ko med kmečkim prebivalstvom ni naletela na pozitiven odmev. Velikokrat je bilo nejasno razpoloženje med verniki v farah, kjer so bili nastavljeni protestantski pridigarji, kot na primer v Škocjanu pri Turjaku in Dolenjskih Toplicah ali na Bledu. Reformacija se med kmečkim prebivalstvom ni širila na Štajerskem, kar je mogoče povezati tudi z jezikovnimi razlogi; ni bilo namreč slovenskih pridigarjev.

Plemstvo in nekatera mesta so že od štiridesetih let dalje želela doseči od deželnega kneza, da bi se sama odločala glede vprašanja vere, kar je pomenilo sprejem protestantske smeri reformacije.

35 Erich Winkelmann, Zur Geschichte des Luthertums im untersteirischen Mur- und Draugebiet. JGPÖ 55, 1934, 104.

Na deželnem zboru v Pragi leta 1541 so »lutrski stanovi avstrijskih dednih dežel« prosili za »svobodno opravljanje verskih obredov (um freie Religionsübung)«, prisoten pa je bil tudi predstavnik mesta Radgona, medtem ko je bil ob poklonitvi cesarju Ferdinandu 1556 pri točki o verskih zadevah poleg predstavnika Radgone prisoten še predstavnik Maribora.³⁶ Vsaj za Ljubljano vemo, da je že pred letom 1530 obstajal krožek, ki je sprejemal reformacijske ideje Luthrove smeri.

Plemstvo se je z reformacijskim gibanjem v državi seznanilo že na državnih zborih, natančneje pa je protestantizem spoznavalo na potovanjih in med začasnimi bivanji po Evropi. Tako je eden od najpomembnejših podpornikov reformacije na Kranjskem Herbard VIII. Auersperg, gospod na gradu Turjak blizu Ljubljane, sicer rojen na Dunaju, preživel nekaj mladeniškega obdobja v deželi Cleve, kjer se je seznanil s protestantizmom; nato ga je pospeševal tudi v svoji deželi.³⁷

Več jasnosti je lahko prinesla šele nova organizacija protestantskih Cerkev. Kot vidimo na primeru protestantske Cerkve na Kranjskem, je bilo vzpostavljanje izredno zapleteno. Deželni knez je organizaciji nasprotoval, zakonsko podlago pa je imel v augsburškem verskem miru »cuius regio eius religio« iz leta 1555. Organiziranja so se prvi lotili kranjski stanovi, ko so leta 1560 poklicali Primoža Trubarja v domovino in ga postavili za superintendenta. Trubar se je dobro zavedal kočljivosti položaja protestantizma na Kranjskem (v Notranji Avstriji), saj so bile dežele pod katoliškim knezom, ki se je opredelil za katoliško Cerkev, zato je glede vabila prosil za nasvet württemberške teologe ter württemberškega vojvodo in kralja Maksimilijana.³⁸ Vojvodi Krištofu je na primer pisal glede vabila kranjskih deželnih stanov: »... dobri krščanski gospodje in deželani pa bi se zaradi osnovanja prave vere morali podati v veliko nevarnost za svoje imetje, življenje in koristi; tudi je ta moj poziv, ki so ga izdali kot nižje oblasti proti volji in dovoljenju najvišjega, namreč v nasprotju

36 Winkelmann, JGPÖ 55, 1934, 104.

37 Miha Preinfalk, Auerspergi. Po sledih mogočnega tura. Ljubljana, 2005, 94.

38 Jože Rajhman, Pisma Primoža Trubarja, pismo kralju Maksimilijanu 15. julija 1560, 68.

s svojim gospodom in deželnim knezom, da je, v nasprotju s samim rimskocesarskim veličanstvom itd., ne samo nepravilen, temveč je tudi izpodbiten, ali je tak poziv prav in v redu, ali se mu moram odzvati in smem pri tem z božjo voljo in mirno vestjo življenje tvegati in izgubiti.«³⁹

Trubarjevi vrnitvi na Kranjsko je nasprotoval ljubljanski škof Seebach, ki je Trubarja tudi zaslišal, vendar zaslišanje ni imelo negativnih posledic. Trubar pa je bil deležen širše podpore, saj je knjige na primer finančno podprl tudi prior kartuzije Bistra.⁴⁰ Trubar se ni omejeval le na Ljubljano, kjer je protestantom mestni svet dodelil špitalsko cerkev, temveč je pridigal po deželi, odšel je celo v sosednjo deželo Goriško.

Trubar je na Kranjskem organiziral protestantsko Cerkev z nemškim in slovenskim jezikom, pridige so bile po potrebi v slovenskem in nemškem jeziku. Z *Articuli oli deili te prave stare vere kerszhsanske*, priredbo augsburške, württemberške in saške veroizpovedi, je za slovensko protestantsko Cerkev oblikoval osnovni verski nauk, s *Cerkovno ordningo* pa tudi pravne in obredne temelje ter navodila za ureditev šolstva. Leta 1563 je bila v Ljubljani ustanovljena protestantska stanovska šola.⁴¹ Šole so ustanavljali tudi v nekaterih farah protestantske Cerkve, tako na primer v Škocjanu.⁴²

Plemstvo je prevzelo tudi organizacijsko vlogo deželne protestantske Cerkve z vzdrževanjem predikantov. Posamezni plemiči so nastavljali protestantske pridigarje na fare, kjer so imeli patronatske pravice. Prednjačili so Auerspergi (Turjaški), ki so reformirali faro Škocjan, najverjetneje v času Trubarjevega bivanja v Ljubljani leta 1563. V tej fari je bil pozneje župnik Jurij Dalmatin, ko je prevajal *Sveto pismo* v slovenski jezik. Prav tako so protestantske duhovnike nastavljali v fari Dolenjske Toplice. Herbard VIII. je imel možnost

39 Jože Rajhman, Pisma Primoža Trubarja, pismo vojvodi Krištofu württemberškemu, 13. julija, 65.

40 Jože Mlinarič, Kartuzija Bistra. Ljubljana 2001, 192.

41 Jože Ciperle, Nov položaj šole in pouka na Slovenskem v 16. stoletju. V: III. Trubarjev zbornik (ured. Franc Jakopin), Ljubljana 1996, 142.

42 Vincenc Rajšp, Protireformacija na Kranjskem na primeru župnije Škocjan pri Turjaku. V: Katholische Reform und Gegenreformation in Innerösterreich 1564–1628 (Hg. France Dolinar), Klagenfurt 1994, 203–210.

nastaviti protestantskega pridigarja tudi v župniji Bled, ker je bil upravitelj posesti briksenških škofov. Vendar je prav zaradi vere upraviteljstvo leta 1573 izgubil.

Med mesti se je poleg Ljubljane protestantizem močno utrdil v Škofji Loki, ki je bila sicer v lasti škofije Freising na Bavarskem. Meščani so bili v tesnih stikih z nemškimi deželami. Že leta 1526 je loški kaščar poročal škofu, da se nekateri močno ogrevajo za luteranstvo. Sicer pa se je luteranstvo začelo bolj širiti v začetku 60. let 16. stoletja. Vendar je glede obredov vladala še velika nejasnost, saj so celo zagovorniki katoliške vere opravljali marsikateri obred, ki je bil kasneje strogo prepovedan. Freisinški škof je leta 1573 odločno nastopil proti protestantizmu. Odtlej so meščani odhajali k obredom na sosednji grad Puštal, kjer je protestantski predikant pridigal, obhajal, krščeval in poročal.⁴³

Do smrti cesarja Ferdinanda I. na verskem področju ni bilo večjih pretresov. Ostreje je leta 1565 nastopil Ferdinandov sin nadvojvoda Karel II. Toda večjih uspehov ni imel, predvsem zaradi velike finančne stiske, ki so jo povzročali stroški za obrambo pred Turki. Deželni knez je puščal versko svobodo plemstvu, ne pa tudi mestom, ki so bila večinoma (izjema Škofja Loka) deželnoknežja. Prav tako je strogo pazil, da so bili v farah, katerih patron je bil, nastavljeni katoliški duhovniki. Prav tako je bdel nad samostani, da ne bi propadli in da premoženje ne bi bilo izgubljeno. Šestdeseta leta zaznamujejo nasprotovanja zaradi vere med deželnim knezom in stanovi. Stanovi so na vseh deželnih zborih in zborih odposlancev notranjeavstrijskih dežel postavljali versko vprašanje na prvo mesto. Stanovi so svoje zahteve pogojevali z odobritvijo davkov za obrambo pred Turki.

Protestantsko gibanje je doživelo velik uspeh v sedemdesetih letih. Leta 1572 je nadvojvoda Karel »članom stanu gospodov in vitezov«
dovolil svobodo bogoslužja, lastne šole in cerkve in jim obljubil, da ne bo omejeval njihovih patronatskih pravic. Leta 1578, ko je deželni knez potreboval velika denarna sredstva za prevzem Vojne krajine, so stanovi na skupnem zboru v Brucku na Muri leta 1578 dosegli, da so jim bile ustno podeljene enake pravice za vse tri dežele in za glavna

43 Pavle Blaznik, Škofja Loka in Loško gospodstvo. Škofja Loka 1973, 248.

mesta Gradec, Celovec, Ljubljano in Judenburg. Čeprav interpretacija izjave ni bila enotna, vsaj glede svobode v mestih in glede »verskih sorodnikov« ne – plemstvo je pod tem razumelo podložnike, knez pa je temu oporekal – je protestantizem dosegel svoj vrhunec.

Obenem pa je bil to tudi začetek dokončnega ločevanja med obema veroizpovedma. Leta 1572 je bil sprejet cerkveni red za Štajersko, 1574 ga je sprejela dežela Koroška. Po bruški pacifikaciji leta 1578 je prevladala enotna notranjeavstrijska protestantska cerkvena organizacija s superintendentom v Gradcu⁴⁴ in za vse tri dežele je bil sprejet štajerski deželni red. Na čelu vsake deželne Cerkve je bil cerkveni svet, sestavljen iz predstavnikov plemstva in predikantov. Graški svet je nadziral sveta v Celovcu in Ljubljani ter izpraševal in postavljajl nove predikante. V vsaki deželi je bil superintendent (na Kranjskem včasih po dva, za slovensko in nemško cerkev). Predikanti so bili lahko stalno nastavljeni, bili pa so tudi tako imenovani »Viertelprediger«, potujoči četrtni predikanti, kranjski stanovni pa so vzdrževali tudi predikanta v Vojni krajini (Feldprediger). Leta 1569 so na Kranjskem deželni stanovni vzdrževali 34, na Štajerskem 114 in na Koroškem 86 predikantov in šolnikov.⁴⁵

Po letu 1578 pa je deželni knez zaostрил svoj odnos do verskih zadev predvsem v deželnih mestih, kjer je meščanom strogo prepovedoval protestantsko bogoslužje, ko pa so ga ti množično obiskovali zunaj mesta, je strogo prepovedoval tudi to.

Protestantsko bogoslužje je tako obstajalo v farah, kjer so protestantski plemiči kot patroni nastavljali protestantske pridigarje, in v kapelah na gradovih. V osemdesetih letih pa so plemiči in meščani začeli zunaj mest graditi tudi nove protestantske cerkve s hišami za pridigarje in pokopališči.

Med protestantskimi zgradbami je bila pomembna cerkev v Govčah.⁴⁶ Potem ko je nadvojvoda prepovedal protestantom bogoslužje

44 Regina Pörtner, *Confessionalization and Ethnicity: The Slovenian Reformation and Counter-Reformation in the 16th Centuries. V: The archive for Reformation History, Gütersloh 2002, 239–277.*

45 *Zgodovina narodov Jugoslavije II, Ljubljana 1956, 320.*

46 Francè Stelè, *Vloga reformacije v naši umetnostni zgodovini. V: Drugi Trubarjevi zbornik, Ljubljana 1952, 135.*

v deželnoknežjem trgu Žalec, so zgradili po načrtih italijanskega arhitekta Petra Antona Pigrata novo cerkev v Govčah; o možnostih njene rekonstrukcije je pisal v ohranjenem poročilu deželni stavbenik Franc Marbl. V njej sta bila pokopana celjski predikant Jurij Maček (u. 1591) in njegova hčerka. Naslednji predikanti so bili: Nemeč Ivan Weidinger, Ivan Pistor in Hrvat Ivan Doljanski.⁴⁷ Leta 1599 je protireformacijska komisija razstrelila protestantsko cerkev in predikantovo stanovanje.⁴⁸

Nova cerkev s pokopališčem je bila zgrajena tudi v Betnavi pri Mariboru, kamor so zahajali mariborski meščani. Prav tako so zgradili svojo cerkev zunaj mesta meščani Radgone.

Kljub tem uspehom protestantov se je dvigal tudi katoliški tabor. Z ustanovitvijo jezuitskega kolegija v Gradcu leta 1572 je prihajala nova katoliška inteligenca. Uveljavljala se je tudi prenova v samostanih. Tako na primer v marenberškem samostanu. Samostan je bil tako slabo zaseden, da so nune želele leta 1574 izvoliti za predstojnico Suzano Schrattnenbach, 14-letno nuno, ki je vstopila v samostan z desetimi leti. Ta je izvolitev odklonila. Število je padlo na štiri. Leta 1584 je izvolitev sprejela. V naslednjih letih je pridobila 16 novih redovnic in samostan je ponovno zaživel.⁴⁹ V mestih, na primer v Mariboru in na Ptuju, so začenjali delovati novi župniki, ki z vsemi močmi uveljavljajo katoliško vero. Nenazadnje se je v osemdesetih letih uveljavil nov tip škofov, ki so bili sodobno izobraženi in so prevzeli vodenje protireformacije. Sekavski škof je postal meščan Martin Brenner (1585–1615), istega leta je bil za lavantinskega škofa imenovan Georg Stabäus, po rodu Prus, ki je vodil protireformacijo na Koroškem, v Ljubljani pa je bil leta 1597 imenovan za škofa ljubljanski meščan Tomaž Hren. Njegovi starši so bili protestanti, študiral je pri jezuitih v Gradcu in leta 1588 mu je nadvojvoda podelil kanonikat, ki ga je prej imel Trubar in je bil še vedno nezaseden. S protireformacijo nadvojvode Ferdinanda je protestantizem v notranjeavstrijskih deželah v začetku 17. stoletja izginil. Predikanti in učitelji so bili večinoma pregnani.

47 Kovačič, Zgodovina Lavantinske škofije, 253.

48 Kovačič, Zgodovina Lavantinske škofije, 271.

49 Mlinarič, Marenberški dominikanski samostan, 111.

Trubarjeva dejavnost je bila svojevrstna promocija slovenske reformacije v njegovi državi (Svetem rimskem cesarstvu) in južnoslovenskem svetu. Za podporo svojim knjigam je v pismih nagovarjal in prosil za denar številne protestantske kneze v državi, v nemških predgovorih svojih knjig in prevodih knjig, ki so bile namenjene slovanskemu jugu in so bile natisnjene v cirilici in glagolici, pa se je obračal tudi na kralja Maksimilijana II. Tesno je sodeloval s številnimi protestantskimi teologi, med najpomembnejšimi je bil nedvomno Jacob Andreae v Tübingenu. Trubar je pomagal tudi številnim slovenskim študentom, da so lahko študirali na nemških univerzah, med njimi Juriju Dalmatinu.

Slovenske protestantske knjige so finančno podprle tudi notranjeavstrijske dežele s slovenskim prebivalstvom, tako natis vse *Biblije* v slovenskem jeziku leta 1584, ki jo je prevedel Jurij Dalmatin in je bila nato dobrih 200 let v rabi tudi med slovenskimi duhovniki v katoliški Cerkvi. Leta 1583 so vse tri dežele podpisale *Formulo Concordiae*, kar je sprožil Primož Trubar.

Poleg celotnega prevoda *Svetega pisma* je leta 1584 izšla prva slovenska slovnica *Arcticae horulae* avtorja Adama Bohoriča, Hieronim Megiser pa je leta 1592 izdal prvi slovar *Dictionarium quatuor linguarum*, v katerem je bila upoštevana tudi slovenščina iz del slovenskih protestantskih piscev in iz drugih, ustnih virov.